

NÉMETH ÁKOS

„... Vannak akiknek a halál bejön az életükbe...”¹

A betegség és halál irodalommal váló tapasztalata Babits Mihály műveiben

Összefoglalás ♦ Babits Mihály (1883-1941) írói-költői pályáját végigkíséri a halál, az elmúlás értelmének keresése. Köszönhető volt ez részint a lét végső kérdéseit fürkésző filozofikus alkatának, részint az őt alkotói időszakának jelentős részén át kísérő betegségeknek, amelyek időről-időre a személyes élet végességére emlékeztették. Írásomban a halálról való gondolkodást illetve annak változásait, az alkotói életműbe való beépülését vizsgálom Babits Mihály néhány jellemző lírai és prózai művében.

Illness and Death as Literary Experience by Mihály Babits

Abstract ♦ The oeuvre of the great Hungarian poet and novelist, Mihály Babits (1883-1941) was influenced by the search for the sense of death and transience. This was partly due to his philosophical figure and due to his illnesses, all these reminding him to the end of human life. In my essay, I deal with his way of thinking about death, with regard to its changing representation captured in some of his characteristic literary works.

„Vagy én vagyok, vagy a halál; amíg én élek, számomra nincs halál; amint a halál megjelenik, már nem létezem én!” – idézi egy barátjára hivatkozva Epikurosz görög filozófus tézisét *A jó halál* (1938) című esszéjét papírra vető Babits Mihály (Babits, 1997a: 48).² Nem lehet kétségünk afelől, hogy merőben másképp gondolkodhatott e kérdéstről a szerző, akinek írói-költői pályáját végigkíséri a halál, az elmúlás értelmének keresése. Köszönhető volt ez részint a lét végső kérdéseit fürkésző filozofikus alkatának, részint az őt alkotói időszakának jelentős részén át kísérő betegségeknek, melyek időről-időre a személyes élet végességére emlékeztették.

¹ Az író eredeti helyesírásával idézve (a szerk.)

² Helyesen: „amíg vagyunk, nincs a halál, amikor a halál bekövetkezik, már nem vagyunk” (Epikurosz, 2007: 334).

Írásomban a halálról való gondolkodást illetve annak változásait, az alkotói életműbe való beépülését vizsgálom Babits Mihály néhány jellemző lírai és prózai művében.

1. „A másvilágon nincs világ”

A fiatal költő első kötetében (*Levelek Iris koszorújából*, 1909) nem kevesebbet, mint a teljesség keresését tűzte ki céljául. A Spinoza filozófiájának hatása alatt álló korai Babits a világ jelenségeit egymásnak gyakran ellentmondó különbözőségeikben igyekszik megragadni.³ Erre utal a címadás is: Írisz a görög mitológiában szívárványt megszemélyesítő nőalak, az istenek hírnöke. A kötet versei mindenekelőtt a tudat által leképezett világ ambivalens jellegét, a dolgok sokszínűségét és sokértelműségét hangsúlyozzák. Az erénnyé váló bűn és a bűnné való erény (*Óda a bűnhöz*), a szépség árnyékában rejlő pusztulás (*Hegeso sírja*), a kény nyomában a kín (*Vérivő leányok*), élet után a halál (*Sírvers*) az emberi tapasztalatban felfogott létezés örök ellentétpárjai, melyek ugyanakkor egymást feltételezik, s gyakran egymásból fakadnak.

A világ jelenségeinek rangsorából a halál sem maradhat ki, mely szintén többértelmű és többértékű, amint a kötet versei mutatják. Babits gondolatrítmusra épülő *Sírverse* (Babits, 1997b: 18) a sírfeliratok ősi hagyományát megidézve az elhunyt hangján szól a túlélőkhöz, a halált mintegy az élet „fonákjaként” mutatva be. A másvilág csak az élet *hiányában* ragadható meg, erre utalhat „a másvilágon nincs világ” oximoronja⁴, mely logikai szempontból mindenfajta túlvilági élet lehetőségét kizárja. Rába György Schopenhauer – illetve rajta keresztül a buddhizmus – hatását véli kihallani Babits soraiból, hiszen a nirvána megsemmisülésébe hullás korántsem félelmes, sokkal inkább vágyott állapotként jelenik meg, amelyre a szenvedés, az érzések, szenvedélyek, gondok hiánya jellemző: „végre megnyugodtam”; „akarva sem szenvedhetek”; „elszállt az álom és a láz”. Ezt a benyomást erősíti az életből, mint betegségből való gyógyulás szókratészi-platóni toposza is (lásd: Barcsi, 2016: 10), mely szintén megjelenik a költemény egyik hasonlatában: „Keserű lelkemet kiadtam, / mint fájó gennyet a beteg”. A vers így voltaképpen mégsem a halálról, sokkal inkább az életről szól, amelyről – a pusztá hiányként jellemezhető a túlvilággal szemben – az elbeszélő igencsak karakteres elutasító véleményt alkot („ideges”, „keserves”, „bolond”). Olyan megközelítés ez, melyet Kierkegaard „tréfának” nevez.⁵

³ „A (spinozai, legtágabb értelemben vett) szellem első és egyetlen tudomása a különbség” – írja Babits Kosztolányi Dezsőnek 1904. augusztus 20-án címzett levelében (idézi: Rába, 1981).

⁴ Az oximoron „két, egymást látszólag kizáró, egymással szemantikailag ellentétes fogalmat mondattanilag függő helyzetbe hozó alakzat.” (Bernáth és mtsai, 2006: 110) Jellemző formája lehet a látszólag egymást kizáró ellentétek humoros célú összekapcsolása.

⁵ „Tréfának tekinthető *vágyni a halálra, alvásként* meghatározni azt, egy olyan állapotként, ahol végre nyugalomban leszünk, mert ez az élettől való félelem jele Kierkegaard szerint” (idézi: Barcsi, 2016: 80).

A fiatal Babits ellenpontokból építkező gondolkodásmódjára jellemző, hogy a halál ugyanakkor nemcsak az élet hiányaként meghatározható „néma tartomány”, hanem aktív, feltartóztathatatlan erő is egyúttal. A *halál automobilon* (Babits, 1997b: 52) balladai tömörséggel elbeszélte cselekménye a görög sorstragédiákat idézi, a drámai pillanatban megérkező rémületes, prémes bundás, arc nélküli groteszk jelenség azonban az ókori színművekben szereplő (női identitású) kérekkel vagy erinnyűsökkel ellentétben nem a végzet küldötte, hanem maga az antropomorf (férfi)alakot öltött vak végzet („maga a Törvény ő, ő a Király”), mely ellenállhatatlan erővel ragadja magával azt, akinek betelt az ideje.

A két pólus között a keresztény felfogás is megjelenik: a *Theosophikus énekek* című párvers első darabja lényegében a mennyországra és a halál utáni üdvözülésre vonatkozó katolikus tanítás költői látomásba foglalását adja egy egyszerű hívő szavaival, aki saját fogalmai alapján képezi meg a mennyországot: „s majd eljövend a nagy ítélet, / hol törve lészen a dió. / És aki gonosz, balra térend, / és jobbra áll az, aki jó”; „Az angyalok harmónikálnak, / a szentek körben térden állnak / és Cecilia zongorál.” (Babits, 1997b: 23-24)

Babits e verseinek jó része a fiatal költő filozofikus alkatára jellemző szerepjáték. Közös bennük, hogy a halálra egyfajta külső hatalomként vagy ellentétes állapotként tekintenek, mely az élettel dichotóm viszonyban áll; élet és halál élesen elválík egymástól. A költemények egyes szám első személyű elbeszélése ellenére a halálról való elmélkedés univerzális perspektívája a meghatározó. A *Sírvers* túlvilági elbeszélőjének a lírai én csak a hangját kölcsönzi, amikor mintegy *felolvassa* sírfeliratát; a második egy élő (tehát a halálon *innyi*) fiktív elbeszélő, a haláltól rettegő „vén leány”, Teréza hangján szólal meg, amíg a keresztény ének elbeszélője egy egyszerű hívő.

2. „A halál be van kapcsolva az életbe”

Az idő múlásával Babitsnál mind több közvetlen önéletrajzi motívummal telítődött a szembenézés. Hozzájárult mindehhez a költő sorsának alakulása is, akit életének negyvenes éveitől különböző betegségek gyötörtek. 1924-ben sokízületi- illetve szívizom-gyulladásban szenvedett, amely 1933-ban kiújult, majd vesebántalmak kínozták. A harmincas évek elejétől Babits időről-időre hosszabb-rövidebb időszakokat töltött kórházak, szanatóriumok falai között. Az 1933-as nyarat a János-szanatóriumban töltötte, ahol a fényképfelvételek és a visszaemlékezők tanúsága szerint lábadozása idején a kertben, nyugágyban fekvé dolgozott és fogadta látogatóit.

A Bálint-klinika falai között íródott *Csövek, erek, terek* (1924) a korai *Sírvers* érvelését erősíti: a haldokló élőkével szemben a halál a szabadság birodalmát is jelenti. A vers két hosszú,

ellentéppárokból felépülő, asszociatív mondat: az első a kórház falain futó hideg-meleg vízvezetékek látványától jut el egy erekkel lüktető élő test, majd élet és halál ellentétéhez. A második ezt az ellentéppárt részletezi élet és halál attribútumainak mintegy tükörszerű, kiazmikus megfordítása révén.⁶ A halál mint gyógyulás sókratészi-platóni, valamint az egyenlőséget, szabadságot hozó, szenvedéstől megváltó senecai toposza (lásd: Barcsi, 2016:10; 33) egyszerre van jelen Babits versében: „S az élő fullad és fogoly, / de a halott kimegy, kimegy, / mehet, / mehet, / szabad mezők közé, ahol / fölötté föld, alatta föld, / egészséges szép barna föld, / erek, / terek, / és minden sejtek szabadok / és a halott megéled ott, / míg *itt* az élő haldokol.” (Babits, 1997b: 304)

A jellemzően az élők világával társított pozitív tulajdonságok (szabadság, egészség) tehát itt a halál kísérei lesznek, míg az élők sorsa a rabság, s végső soron a pusztulás. Az ugyanebben az évben született *Síremlék* szintén élet és halál tükörképszerű ellentéppárjára épül, itt azonban az élők önazonosságának próteuszi⁷ változékonyságával szemben a véglegesség, befejezettség, ezáltal – némiképp paradox módon – az állandó jelenlét, hozzáférhetőség képzetét kapcsolja a halott állapotához: „Mint a hal, kisiklom; Próteuszként változom és elomlok, / mint síma hab. [...] De ha meghalok, kikelek mezítlen / koporsómból, sírom fölé örökre / szobornak állni s maradva örökre / láthatóan, mozdulatlan és mezítlen.” (Babits, 1997b: 321) Ez a gondolat tér vissza a Csinszkat, Ady özvegyét búcsúztató 1934-es *Furcsa elmenni Délre...* kezdetű vers aforizmaszerű zárlatában is: „Minden élő szertefut, / csak a halotthoz van ut...” (Babits, 1997b: 635). E versekben élet és halál Babits korábbi költeményeiből ismert dichotómiája köszön vissza. Ami az igazi különbséget jelenti, az a személyes perspektíva, amit a lírai én önéletrajzi referenciája fejez ki.

„Az orvosok névről-névre lovagolva üldözték a bajt, amely csak évek múlva ejtette le az utolsó álarcot” – írja a Babits „tanítványi” köréhez tartozó esszéíró, Cs. Szabó László (Cs. Szabó, 1943a: 157). A költő nehéz légzésére 1934-35 fordulóján figyeltek fel, amikor felolvasásokat tartott a rádióban. Később mind gyakrabban tört rá légszomj vagy fuldokló köhögés, amit az orvosok eleinte idült hörghurutnak vagy asztmának tulajdonítottak, s több mint két év telt el, mire diagnosztizálni tudták a gégejében kialakult daganatot.⁸ Babits és

⁶„A kiazmus a retorikában tükörképes, keresztező elhelyezés; olyan retorikai eszköz, mely azzal ér el nagyobb hatást, hogy az első rész kulcsfontosságú elemeit a második rész fordított sorrendben ismétli meg.” (Bernáth és mtsai, 2006: 106) A kiazmus nyelvtani elemek, szavak vagy jelentés megfordítását egyaránt jelentheti az „AB / BA” képlet alapján.

⁷Próteusz tengeristenység az ógörög mitológiában, Poszeidón és Naida nimfa fia. A görögök hite szerint jóstehetséggel rendelkezett, de nehéz volt jóslásra bírni, mivel állandóan változtatta alakját, így kisiklott kérdezői kezei közül (Trencsényi-Waldapfel, 1983: 150).

⁸ Az irodalmi köztudat a mai napig gégeráknak tulajdonítja Babits Mihály korai, életének 58. évében bekövetkezett halálát, pedig, az orvostörténelmi kutatásoknak hála, már jó ideje pontos ismeretekkel rendelkezünk a költő

kezelőorvosai a költő jogász barátja, Basch Lóránt közvetítésével diplomáciai csatornákon vették fel a kapcsolatot a nagyhírű Ferdinand Sauerbruch berlini klinikáján tanult, ekkoriban épp Törökországban oktató professzorral, Rudolf Nissennel (1895-1981), aki Budapestre utazva vállalkozott a kockázatos operációra (Belia, 1980: 11). Az orvoshoz a műtét előtt írásban feltett kérdések mutatják, hogy a beteg a legrosszabb eshetőségre is felkészült: „Hány percent lehet a műtét következtében beálló halál eshetősége? Mi okozhatja ezt a halált? Milyen eshetősége van annak hogy a műtőasztalon haljak meg?” – sorakoznak az állapota gyors romlása miatt ekkor már nehezen beszélő, környezetével írásban kommunikáló költő aggodalmas kérdései *Beszélgetőfüzetének* lapján (Babits, 1980: 25; ill. faksimilében: 26).

A súlyos műtétre készülő költő a haláltudat internalizációjának, azaz az életet belülről formáló erővé válásának rendkívül hatásos allegorikus képbe sűrített megfogalmazását adja: „... vannak akiknek a halál bejön az életükbe, melljük ül az íróasztalhoz és telerajzolja koponyákkal a papirosukat.” (Babits, 1997a: 48) Babits Mihály kései korszakának lírai és prózai műveiben is meghatározó szöveget képviselnek a betegség és a halál sorsként való megélésének és az ezzel járó gyógykezelés egyes formáinak tapasztalatai.

Az elmúlással szembenező költő korszaknyitónak tekinthető nagy gondolati költeménye, az *Ősz és tavasz között* (1935) a természet változásainak örök visszatérésen alapuló ciklikus időrendjét az emberi élet halálba futó egyirányúságával szembesíti (Babits, 1997b: 440-441). A magyar és a világirodalom régi toposza az emberi élet szakaszainak az egymást követő évszakokkal való párhuzamba állítása. Így tesz például Berzsenyi *A közelítő tél* című költeményében, az őszi táj allegorikus képeivel az élet múlását fejezve ki. Babits ezzel szemben épp a kettő között feszülő örök disszonanciára építi versét, hiszen az emberi létezés legfeljebb az egymást követő nemzedékek egymásutánjában képes a természeti időhöz igazodni – ez azonban nem jelent vigaszt az egyén számára: „Csak az én telem nem ily mulandó. / Csak az én halálom nem halandó.” Annál is inkább, hiszen a megújulás mindig a felejtés erőit is magában hordozza: „Ami betűt ágam irt a porba, / a tavasz sárvize elsodorja.”

A költő a halál utáni továbbélés vigaszával ezúttal akár metaforikusan, az alkotói oeuvreben megvalósuló lehetőségként sem számol. Sokkal inkább a heideggeri halál felé forduló

betegségéről. Babits hazai kezelőorvosai a műtét után konzílium céljából szövettani metszeteket küldtek a stockholmi Karolinska Intézetbe (ahol nem sokkal korábban Karinthy Frigyes *Utazás a koponyám körül* [1937] című művében megörökített agyműtétjére is sor került). A svéd intézetbe került minták (Babits itthoni leleteivel ellentétben) épségben megmaradtak, dr. Gyenes György tanulmányában részletesen ismerteti őket. A stockholmi intézet szakembere és az elküldött fényképfelvételeket megtekintő hazai szakorvos egybehangzó véleménye szerint a tumor szövettanilag mirigyrák volt, mely „vagy a garat alsó vagy a légcső felső részéből indult ki, szövettani szerkezete alapján sugárzásra kevésbé érzékeny és így már felfedezésekor, illetve az első műtétkor gyakorlatilag gyógyíthatatlan volt.” (Dr. Gyenes, 1983: 297)

önmegértés határozza meg Babits nagy költeményét. „Csak a véghez viszonyuló lét egzisztenciális tisztázása nyújtja továbbá azt a kielégítő bázist, amelyen a jelenvalólét-egész-voltára vonatkozó fejtegetések lehetséges értelme körülhatárolható, ha egyébként ezt az egész-voltot a halálnak mint »végnek« kell konstituálnia.” (Heidegger, 2001: 285) A vers refrénszerűen visszatérő központi gondolata: „Óh, jaj, meg kell halni, meg kell halni!” erre a mindent lezáró végre utal, a lírai én ebből a nézőpontból vet számot az „egész-volttá” teljesedni kénytelen múlttal és a bizonytalan jövővel: „Mennyi munka maradt végezetlen! / S a gyönyörök fája megszedetlen...”

Az élet szükségszerű végével való szembenézés és a leltárkészítés mellett ugyanakkor a túlvilágra való keresztényi felkészülés is hangsúlyosan jelenik meg a költő kései korszakában. Babits családi és iskolai neveltetésénél fogva hívő katolikus, anyai rokonságában olyan magas rangú egyházi személy is volt, mint az *Anyám nagybátyja, régi pap* kezdetű versében megörökített Kelemen József nagyprépost, akinek lila színű miseruhás kanonoki portréját a szekszárdi szülőházból budapesti otthonába is magával vitte (Vendel-Mohay, 1998: 22). Ő maga a ciszterci rend pécsi gimnáziumának egykori diákjaként élete végéig fontos tájékozódási pontként tekintett az egyház tanítására. „Én katolikus vagyok, azaz hiszek a nemzeteken felülálló, egész világnak szóló katolikus igazságban!” – írja a *Sziget és tenger* (1925) című kötet verseit bevezető *Örökkék ég a felhők mögött* prózai hitvallásában (Babits, 1997b: 276). Míg az ugyanitt olvasható „hiszek a világban, mert eszem el nem éri” (275) fordulatában a „credo, quia absurdum” dogmatikai tételének babitsi parafrázisa sejlik fel, ami sokat elárulhat a költő vallás-felfogásáról, mely a ráció és a hit egymást kiegészítő (és nem egymással ellentétes) szerepén alapul.

A költő 1937 nyarán, már a diagnózis ismeretében, a súlyos műtétre készülve írta *Balázsolás* című nagy költeményét. A hit és a felkészülés szerepét hangsúlyozó mű a keresztény halál-felfogás egyik legfontosabb példáját jelenti Babits életművében. A költemény szabálytalan lüktetésű, gyakran sorátvetéses versmondataival, vissza-visszatérő gondolatritmusával mintha a levegő után kapkodó költő beszédét imitálná. Az imádság formáját öltő költeményt a gyermeki hang megidézésével („Szépen könyörgök, segíts rajtam, Szent Balázs!”), és a Balázs-áldás gyerekkori emlékének felidézésével indítja a költő, a „felnőtt” szentet szólítva meg imájában. Hiszen Sebasta püspöke vértanúsággal bevezetett élete után minden tudás birtokában van arra vonatkozóan, ami az önmagát az oltár kövén térdelve, imádkozva ábrázoló költőre várhat. Babits ezek után a betegség fizikai tüneteinek szinte kórtörténeti pontosságú leírását adja: „Mert orv betegség öldös íme engemet / és fojtogatja torkomat, / gégém szűkül, levegőm egyre fogy, tudóm / zihál, s mint aki hegyre hág, mind

nehezebben kúszva, vagy terhet cipel, / kifulva, akként élek én / örökös lihegésben. S már az orvosok / kése fenyeget, rossz nyakam / föl vágni, melyet hajdan olyan megadón / hajtottam gyertyáid közé, / mintha sejtettem volna már...” (Babits, 1997b: 442-443) Az addigi magyar irodalomban szinte példátlan az önfeltárásnak ez a gesztusa, hiszen a betegségek testi tüneteit, hacsak nem hősi csatában szerzett sebesülésekről volt szó, korábban többnyire méltatlannak ítélték a lírai kifejezésre. A Babits életét meghosszabbító beavatkozásra végül 1938. február 10-én, néhány nappal Szent Balázs napja után került sor. Érdekes életrajzi adalék, hogy a műtétre lélekben is felkészülő költő ez alkalomból a gyerekkori szertartást megismételve Balázs-áldást kért a városmajori templomban (Belia, 1980: 11).

A halálról immár egyre inkább saját sorsként gondolkodó Babits jellemző gesztusa, hogy *Keresztül-kasul az életemen* (1939) című önéletrajzi kötetébe a halálról elmélkedő írását is beillesztette. *A jó halál* (1938) lapjain az elmúlás antik (pogány) és keresztény szemléletének összevetése révén ismét Babits kettősségekben gondolkodó látásmódja nyilvánul meg: „Hirtelen halálnál nincs nagyobb szerencse” – írja az idősebb Plinius, amit (Charles Maurras nyomán) a Mindenszentek Litániájának könyörgésével állít szembe: „Hirtelen és váratlan haláltól ments meg, Uram, minket!” (Babits, 1997a: 45) Ez alapján az egyén halálhoz való viszonyulásának kulturális meghatározottságát veti fel: „Mondd meg, mit jelent számodra a halál, és megmondom, ki vagy?” (Babits, 1997a: 47) A szerző az antik felfogást láthatóan az epikureista megközelítéssel azonosítja, így tudja oppozíciós ellentéppárokként szembesíteni őket a keresztény felfogással. A haláltudatot a kereszténységhez hasonlóan szintén az élet fontos részének tekintő sztoikus megközelítés számbavétele ugyanakkor nyilvánvalóan árnyalná a képet, hiszen Seneca szerint filozofálni voltaképpen nem más, mint megtanulni meghalni (idézi: Barcsi, 2016: 12). A következő részben azonban meg is cáfolja fenti gondolat kísérletét olyan hitetlen költők felsorolásával, akiknél a halál valóságos birodalom, s nem pusztán az élet negatívuma (Poe, Baudelaire); míg a keresztény Montaigne szerint a halál szinte közömbös esemény, csak a gyászpompá teszi félelmissé (Babits, 1997a: 48).

Figyelemre méltó, hogy Babits a halál elrejtésére, tabusítására irányuló folyamatok felerősödését már a maga korában érzékeli, utalva az erőszakos halál szinte mindennapivá válása, illetve a közöny növekedése közötti paradoxonra. E gondolat később az ugyanitt közölt *A madridi levél* (1938) című írásában is visszaköszön: „A halál be van kapcsolva az életbe, könnyedén keveredik vele, elveszti titokzatos és ünnepélyes jellegét” (Babits, 1997a: 119) – állapítja meg, utolsó tagmondatában talán Montaigne korábban idézett halál-felfogására célozva. A halál modern kori elfedése a kultúrkritika sarokpontja lesz Babitsnál: „Lassankint mindenki pogány lesz, s pogány módon gondol a halálra; a keresztény gondolatot ki se bírná.

[...] Én mikor most ilyen komolyan és zordan beszélek róla, valósággal úgy érzem, hogy illetlen vagyok” (Babits, 1997a: 49) – állapítja meg, hangsúlyozva, hogy az életnek a halál illetve a túlvilág felől való szemlélete jelentené a valódi keresztényi felfogást: „másképp látnák a földi dolgokat, s alighanem másképp is viselkednének” (Babits, 1997a: 53) – vonja le a végkövetkeztetést, a halál életben való folyamatos jelenlétének allegóriájaként a havas Vérmező (mint egykori vesztőhely!) felett keringő fekete hollók szuggesztív képével zárva gondolatmenetét.

Babits műtétje sikeres volt ugyan, sőt, két hónap elteltével a gégemetszés nyomán elvesztett hangját is visszanyerte, de teljes gyógyulásra számítani már nem lehetett. Utókezelésként a költő 1938 novemberében rádium, majd 1939-41-ben több ízben röntgenbesugárzást kapott az Eötvös Loránd Rádium és Röntgen Intézetben. 1938 augusztusában itt szerelték be Magyarország első rádiumágyúját, ami itthon is elérhetővé tette az akkoriban világszerte újnak számító gyógymódot. Babits Mihály így valószínűleg az első sugárterápiával kezelt páciensek egyike lehetett (Belia, 1980: 13).

A kezelés meghosszabbította a költő életét, lábadozása után hátralévő idejének nagyobb részében aktív, alkotó életet tudott élni. Ekkor született Babits egyik legfontosabb alkotása, nagy elbeszélő költeménye, a *Jónás könyve* (1939) is. A szintén Babits önéletrajzi kötetébe felvett *Gondolatok az ólomgömb alatt* (1938) a rádiumágyú alatt fekvő beteg felidézett monológja, mely a tudatfolyam asszociatív működését adja vissza. Egy-egy kezelés az akkori technikai feltételek mellett egy óráig is eltartott. A kezelőhelyiség kínzókamra, alkimista műhely, sőt szentély képzetét idézi, míg a rádium, mint titkos Hatalom az emberi sorsokat mozgató kifürkészhetetlen isteni akarathoz, a Megváltó titkos erejéhez válik hasonlóvá, melynek súlya alatt a beteg testhez hasonló kiszolgáltatottságban hever a világ. A rádiumágyú ólomgömbjét céltalanul szemlélő beteg először jövendőmondó kristálygömbre majd glóbuszra asszociál, melyen a csonka ország körvonalait hiába keresi. A személyes halálfélelem eközben szinte észrevétlenül a közösségért érzett aggodalommal lényegül át, mivel az elbeszélő saját személyes sorsában a 20. századi magyar történelem tragédiáját látja megtestesülni: „Fölülök, még lassabban, nehezen, csontjaim eresztékei is csikorognak, milyen szörnyen zsibbadt vagyok! Akárcsak Magyarország.” (Babits, 1997a: 161) A kezelés végét jelző csengetés a karácsonyi csengőszót, sőt a megváltás harangját idézi.

3. Gyászünnep

Balassa Péter megállapítása szerint Babits „a kultúra s a nemzet válságát, az országromlást saját, végzetesre forduló betegségével összefüggő, analógiás traumaként, szellemi

biologikumában élte meg.” (Balassa, 1987: 61) A nagy költő haldoklása így „a magyarság számára kvázi kinyilatkoztatásszerű eseménnyé” vált (Balassa, 1987: 72), mivel a költő beteljesedő sorsa a mind tragikusabbra forduló világháborús történelmi helyzet előterében az általa megtestesített humanista értékrend hősi, de bukásra ítélt küzdelmeként nyert értelmet a kortársak számára. „A történelem egyre kietlenebb tájakra ragadja a világot, mint a beteg Babits hajóját” – jegyzi meg Cs. Szabó László, hasonlatával felvillantva a költő egyéni sorsa és a történelmi helyzet közti analógiát (Cs. Szabó, 1943b: 199).

Babits célja mindenekelőtt az lehetett, hogy helytállása révén a legutolsó időkig megfeleljen a saját maga és kortársai formálta nemzeti költő-szerepének, úgy, hogy eközben személyes értelemmel telítse és lehetőség szerint a sajátjaként élje meg a hátralévő időt. A súlyos beteg költő 1941 áprilisában orvosai tanácsa ellenére autóval kivitette magát esztergomi nyaralójukba, utolsó hónapjait családjá körében itt töltötte, a gyógyulásba vetett mind kevesebb reménnyel. Nagy fájdalmai, gyengesége és a gyógyszerek okozta kábultság ellenére szinte az utolsó pillanatig dolgozott Szophoklész-fordításának nyomdai levonatain (Belia, 1980: 15). A nyarait Esztergomban töltő Babits-család felkeresése az Előhegyen már a korábbi években is szinte közösségi rítussá vált az irodalmi élet szereplői számára. Kimondva-kimondatlanul is közös értékrendet felmutató, megerősítő gesztust jelentettek ezek a látogatások: „Barát és ellenség egyformán a tanítványa volt; egy nemzedék találkozott ebben a sorsban. Olyan nemzedék, amely máskülönben nem szereti egymást, már nem is érti egymás nyelvét.” – írta a költő nekrológiájában Cs. Szabó (Cs. Szabó, 1943a: 154). Az utolsó időkben a beteglátogatások szimbolikus jelentősége még inkább felértékelődött (Illés, 1968: 171-173). A költőt csak betegsége végső stádiumában, augusztus 3-án délután szállították a budapesti Siesta-szanatóriumba, itt halt meg másnap éjszaka.

„Nem voltam »bizalmas jóbarátja«, de a tudat, hogy él, ha betegen is, hogy él... ki védi most már azt, (milyen nehéz meghatározni, hogy mit!) azt, amit védeni kell. Kinek a tekintetét érezzük jobb kezünkön?” – jegyezte fel naplójába a gyász hír hallatán Radnóti Miklós (Radnóti, 1989: 177). A temetési szertartáson való részvétel, mint a hívek tanúságtételének gesztusa, valamint a gyászbeszéd és az irodalmi kultuszteremtés jellemző példájának tekinthető *Babits Emlékkönyv* (1941) egyaránt élet és mű közösségi jelentését nyomatékosítják. A „hívek” és „tanítványok” beszámolóí helyenként valóságos szókratészi gyászünnepként beszélnek el a költőfejedelmként és irodalmi apa-figuraként tisztelt költő búcsúztatását: „Megdöbbenve ébredtem rá – írja Hunyady Sándor –, hogy jól érzem magam [...] azért éreztem jól magam, mert mindenkit szerettem, aki a temetőben összegyűlt, [...] nem kellett tartanom senkitől. A

szomorúság, amely körülfogott, barátságos volt, mintha egy szorosan összetartozó család gyászolna.” (Hunyady, 1941: 284)

Vas István ötven év távlatából így idézte fel a Babitsot búcsúztató, hiányával szembenező gyászoló korabeli lelkiállapotát: „Olyan nehéz volt az élő magyar irodalmat Babits nélkül elképzelni! Mintha nem egyszerűen a legnagyobb költőnk hullott volna ki az életünkéből, hanem egy védőfal dőlt volna össze körülöttünk.” (Vas, 1990: 241)

IRODALOM

- BABITS M. (1980): *Beszélgetőfüzetei* 1-2. (szerk.: Belia György) Budapest, Szépirodalmi
- BABITS M. (1997a): *Keresztülkasul az életemen*. Budapest, Kairosz Kiadó
- BABITS M. (1997b): *Összegyűjtött versei*. Budapest, Osiris Kiadó
- BALASSA P. (1987): Az önéletíró Babits. In: BALASSA PÉTER: *A látvány és a szavak*. Budapest, Magvető Kiadó, 55-72.
- BARCSI T. (2016): *Három filozófiai kérdés az emberről. Gondolatok a halálról, az elismerésről és a humanizmusról*. Máriabesnyő, Attraktor Kiadó
- BELIA GY. (1980): Bevezetés. In: BABITS MIHÁLY: *Beszélgetőfüzetei* 1-2. (szerk.: Belia György) Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 5-21.
- BERNÁTH Á.[és mtsai] (2006): *Irodalom, irodalomtudomány, irodalmi szövegelemzés*. Budapest, Bölcsész Konzorcium
- CS. SZABÓ L. (1943a): Két írás Babitsról. In: CS. SZABÓ LÁSZLÓ: *Haza és nagyvilág*. Budapest, Franklin, 152-158.
- CS. SZABÓ L. (1943b): Mérleg II. In: CS. SZABÓ LÁSZLÓ: *Haza és nagyvilág*. Budapest, Franklin, 189-201.
- EPIKUROSZ (2007): A Menoikész-levél. In: DIOGENÉSZ LAERTIOSZ: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei*. (ford.: Rokay Zoltán) Budapest, JEL Kiadó, 2007, 334.
- GYENES GY. (1983): Adatok Babits Mihály betegségéhez. In: KELEVÉZ ÁGNES (szerk.): *Mint különös hírmondó. Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 293-298.
- HEIDEGGER, M. (2001): *Lét és idő*. (ford.: Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András és mtsai) Budapest, Osiris Kiadó
- HUNYADY S. (1941): A gyászoló közönség. In: ILLYÉS GYULA (szerk.): *Babits emlékkönyv*. Budapest, Nyugat, 284.
- ILLÉS E. (1968): *Írók, színészek, dilettánsok*. Budapest, Magvető Kiadó
- RADNÓTI M. (1989): *Napló*. (szerk.: MELCZER TIBOR), Budapest, Magvető Kiadó

RÁBA GY. (1981): *Babits Mihály költészete 1903-1920*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó

TRENCSÉNYI-WALDAPFEL I. (1983): *Mitológia*. Budapest, Gondolat Kiadó

VAS I. (1990): *Azután*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó

VENDEL-MOHAYL.(1998): „*Áll a régi ház még...*” Szekszárd, Múzeumi Füzetek

Németh Ákos

irodalomtörténész (PhD)

nemeth.akos@hotmail.hu